

ИЗБОРИТЕ КРАЙ ИЛИ НАЧАЛО? Май 1990 година*

Броени дни преди изборите ситуацията е пределно комплицирана. От една страна, България е включена в широка тенденция към промяна във всички сфери на обществения живот, характерна за цяла Източна Европа, а, от друга - вътрешните процеси у нас са по-специфични в сравнение с тези в другите източноевропейски страни. Но независимо от различията и конкретната среда навсякъде този процес се осъзнава идеологически като преход от тоталитаризъм към демокрация.

В ГДР, Унгария, Полша и Чехословакия социалистическата перспектива като че ли изобщо отпадна и все по-ясно се очертава засилването на десния консерватизъм. Дори социалдемократическата ориентация и изобщо левият демократизъм отстъпват пред десницата, а политическият център още не се оформя. Изглежда, за това най-много допринесоха разкритите напоследък факти за широката корупция и репресиите, екологическата деградация и икономическата криза навсякъде в Източна Европа. Срамът, тежките сенки на миналото дискредитираха и самата дума "социализъм", засилиха ефекта от атаката на онези сили, които по-рано бяха в периферията на обществения живот и оставаха алтернатива - на господстващия строй. Така печели лозунгът за бърз преход към пазарна икономика и политически плурализъм. Налага се мнението, че колкото по-малко държавата се намесва в икономическия живот, толкова по-добре. Всекидневният опит не позволява на много хора да свържат този лозунг с реалната промяна в екзистенциалните основи на своята съдба. Очакваната промяна се свързва с престижния образ на западния свят, който се очертава в рекламите и витрините. "Невидимите" страни на пазарната икономика - интензивен труд, голям риск, евентуално неравенство между различните социални слоеве и т.н. - остават извън ползването на обикновения човек. Всичко това оформя такъв "фон" на вътрешнополитическата обстановка в България, който създава предчувствие за "поражение преди битката" на цялата досегашна социална и политическа система. Погледнато отвън, изглежда, че и "победените", и "победителите" вече са известни. И все пак отвътре ситуацията не се очертава така ясно, остава неопределена и противоречива

Промяна и инерция – извори на конфликта

Необходимо е преди всичко да се подчертае, че преходът от тоталитарния режим към демокрацията в България едва ли ще повтаря събитията в Полша, ГДР, Чехословакия или Унгария. Първо, а може би и основно, самият този преход в България бе започнат не поради вътрешна назрялост, а почти изцяло поради външния натиск. Навсякъде крахът на тоталитарния модел беше предшестван и предизвикан от мощните народни движения, които за броени мигове пометоха репресивния апарат на режимите, загубили външна подкрепа. В България нямаше такова мощно движение – преходът започна „отгоре“. В това се очертава сходството на процеса с този в СССР. Както и там, политическата инициатива на управляващата партия събуди процеса, но не му дава да се развива стихийно и интензивно. И в двете страни, обаче самото разтваряне на плътните "опаковки", в които беше общественото съзнание, събуди дремещите сили на народа, отвори широко пространството за неговата инициатива. Но и в двете страни това събуждане като че ли изпреварва готовността на управляващите среди да вървят успоредно и в съгласие с движението на народа. Възникнаха и продължават да се развиват много интензивно непредполагаеми по-рано разриви в социалната тъкан, прояви се известна анархия, нарасна неопределеността, засилиха се кризисните тенденции във всички сфери на обществения живот. В България всички тези явления развиха много по-динамично, отколкото в СССР, но конфликтният потенциал едва ли

отстъпва по размаха си. Сходни са и редица "съпътстващи" явления: изострянето на националния въпрос и увеличаването на поляризацията и радикализацията на общественото противопоставяне, което се очертава с относително слаби позиции на политическия център. В основата на това сходство лежи фактът, че тоталитарният модел, оформил се и развил се в СССР, се вкорени в България много по-дълбоко, отколкото в другите източноевропейски страни и поради това не се разгражда по същия начин както при тях. Макар и в България тоталитарният сталинистки "модел" също беше насаден със сила, почвата за него се оказа много по-благоприятна. Тук нямаше същата икономика, политическа сфера и култура както в Германия, Чехословакия, Унгария или Полша. Почти 85 на сто от българското население към края на войната все още беше свързано със селото. Традиционалистският, а на места почти архаичен начин на живот и наследеното от османското иго безразличие към политиката и недоверие към държавата и публичните изяви отслабиха имунитета на българина към тоталитаризма. Неразвитата публичност, слабите демократични институти и политическата "партизанщина" парализираха и обезсилиха опозицията, а с това улесниха внедряването в социалната тъкан на репресивния апарат на тоталитарния режим.

Но тоталитарният режим в България, колкото и да е вкоренен в традиционните структури на българското общество, не успя да се справи с кризисните тенденции, с което убедително показва своята историческа безперспективност. Изходът от кризата (независимо от това, с какви средства, темпове и цена) е свързан с неговото премахване. Трудното в случая е, че режимът не е нещо външно за обществения организъм и не може да бъде отстранен, без да бъдат засегнати най-дълбинните измерения на обществения живот, без да се променят екзистенциалните основани поведението на всеки българин.

За разлика от много други страни, където политическата форма не е така срастната с обществения живот, у нас движението към демокрация, икономически, политически и идеен плурализъм е заплашено от остри конфликти, дори от кървави сблъсъци. Колкото и да е силен външният фактор, преходът на България към все по-ясно очертаващото се "посткомунистическо" общество няма да е нито лек, нито бърз. Контурите на този преход могат да се очертаят като конфликт между стабилността на невидимите традиционни основи и структури и видимата офанзива на света, променяща всичко, с което влиза във взаимодействие. Вследствие на това самият преход по необходимост ще освобождава и мултиплицира огромни емоционални енергии, овладяването и демократичното пренасочване на които е главният политически проблем, който трябва да решава цялото общество. Сегашната изборна кампания едва ли ще бъде изчерпателна в смисъла, че ще успее да успокои обществените страсти, да ги пренасочи в едно политическо русло. Все пак дотолкова, доколкото в хода на тази кампания емоционалният потенциал ще бъде оформен, шансът на мирния преход към демокрацията няма да е малък.

Политическото участие: „бягане” и „отдръпване”

При анализа на формите и мащаба на включването на широките социални слоеве в изборната кампания, т.е. политическото им участие днес, много по-важно е да се визират тъкмо емоционалните състояния и фактори, отколкото динамиката на рационалните аргументи и действия, функциониращи във формално публичното политическо пространство. Става дума за една образност, която в момента "язва далеч по-силно въздействие върху конкретното поведение на хората, отколкото всички други фактори. Нещо повече, в момента на кризата хората изобщо възприемат като че ли само образите, оценяват реалността изключително през филтъра на емоциите си - изобщо емоционално, а не рационално.

В така очертаващата се ситуация твърде важно е да се изведат съответните "проводници"

на масовите емоционални състояния, както и тези, които в една или друга степен се оказващ способни да ги продуцират или отклоняват. За оценката на дадена ситуация тези функционални роли на участието/ са от особено значение. А също и това, в каква насока се освобождава енергия за тези опити, какви ефекти/ в предизборното политическо пространство поражда това все по-засилващо се движение.

За да се отговори на тези въпроси, се налага да се върнем към ситуацията, която се оформи непосредствено след 10 ноември. Разбира се, това може да бъде само скицирано във връзка със сегашната политическа обстановка.

Времето, изминало от 10 ноември, създаде съвсем очевидни контури на процеса на прехода към демократичното общество. В общи черти това е все по-засилващата се конфронтация между двата полюса на процеса - БКП (след 3 април БСП) и опозицията. Не бива обаче да се абсолютизира този очевиден днес конфликт. Зад него се крият много различни тенденции и процеси, съдържанието на които съвсем не се покрива от противопоставянето между опозицията и управляващата в момента БСП. Още повече че налице е още един, макар и по-прикрит конфликт - този между столицата и провинцията.

В емоционален план ситуацията може да бъде визирана чрез образите на "бягане от комунизма" и "отдръпване от номенклатурата". И двата образа във висока степен са наточени, с многозначни и дори взаимноизключващи се парадоксални интерпретации, но и двата дават твърде показателна картина за поведението на определени социални слоеве - интелигенцията и чиновничеството.

Парадоксът в случая е в това, че "опозиционните" настроения функционално заеха мястото на "официалното". А това не може да не поражда двойствен ефект. От една страна, хората започват да се колебаят относно перспективите на своя живот, но, от друга, ^викнали да не вярват на връзката между думи и дела, се смятат за свободни наблюдатели, държат се като "сеирджии". Още повече че масовата комуникация и публичните прояви на опозицията в масовото съзнание се идентифицират със София, което още повече отслабва нейното влияние в страната.

Политическо противопоставяне: "добри" и „лоши”, „ние” и „те”

Ако анализираме емоционалните настроения, обхванали днес масите в България, ще видим един господстващ мотив. Преходът към бъдещето от простото "вървение" се превърна в един изпит. Но за разлика от училището от този изпит се излиза не като успял и неуспял, а като оцелял или... неоцелял. Неопределеността на бъдещето рязко подсили потенциала на тревогата, с други думи, така вдигна "летвата", че много хора започнаха да се съмняват в това, дали ще я прескочат. И пред тях се очерта за пръв път наистина екзистенциален проблем - как да живеят по-нататък, какво да правят. И понеже навикът да се сблъскаш с тези проблеми, а още по-малко - да ги решаваш в "парника" на тоталитарната система липсва, възникват огромни напрежения.

Тук се очертава необходимост от редица пояснения. Нито едно общество не се развива, без да преживява криза. Тоталитарният социализъм обаче намери начин да "изтласква" всяка криза "другаде" - ту в миналото, ту в далечния "капитализъм", ту за сметка на "скритите" противници. Важно в случая е, че "вътре" в системата кризата бе недопустима. Обаче естественият ход на нещата по този начин не се спира. Просто кризата натрупа толкова голям потенциал, че изтласкването ѝ "навън" се оказа невъзможно. Израз на това е "нелогичността" в развитието на събитията след 10 ноември. Като че ли "виновният" беше намерен - авторитарният режим на Живков бе сринат. Но изходът от кризата съвсем не се е доближил. Обратно, разрази се същинска икономическа катастрофа - нещо като икономически Чернобил. Аналогията е пълна,

ако имаме предвид, че и в двата случая катастрофата бе като че проектирана предварително. Самата планова икономика не е приспособена да преодолява екстремните напрежения. А опитите това да стане за сметка на премахване на защитни механизми (в случая административно-командната "възглавница") водят до нарушаване на баланса и до експлозия. Единствената алтернатива на икономиката в тоталитарния социализъм бе политиката и там се насочи енергията, освободена от икономическата експлозия. Но защо това насочване се оказа толкова противоречиво, толкова полярно? Функция на политиката в тоталитарното общество е да бъде единствен критерий за ефективност на икономиката. Политическият филтър осъществява онова, което иначе е работа на пазара - разпределя богатата според съответния ранг на индивид в политическата йерархия.

Вододелът между полярните устреми на различните политически сили и движения преминава не през традиционните социални различия между богатите и бедните, между квалифицираните и неквалифицираните, между физическия и умствения труд, а през дълбоко личностно отношение към промяната. Като че ли искат, но понеже очакват от нея различни ефекти, се оказват в различни политически лагери, от различни страни на "барикадите".

Този драматичен развой на събитията не може да не предизвика буквално експлозия на различни емоционални състояния, афекти от широк спектър - от страх и тревога, еуфория, надежда и ентузиазъм. Съвсем не са за подценяване и все по-широко заливащите страната настроения на омраза, нетолерантност, както и противоположната им апатия, отказ от каквато и да било активност в обществената сфера, срам и примирение с нещата.

Политическото пространство: „ляво”, „дясно”, „център”

Прели 10 ноември едва ли би могло да се говори за политическо пространство в България. И това наследство сега се оказва твърде силен фактор в развитието на предизборна ситуация. Независимо от това, че обществото се поляризира, отделни политически сили и партии все още нямат ясна политическа образност, трудно се идентифицират. Много от тях общо не се "виждат". Но дори и такива гиганти, каквито са БСП и СДС - макар и да са станали две противоположни страни, все още не са се определили окончателно в политически спектър на страната. Вече бе казано, в много случаи обикновеният човек се ориентира в ситуацията емоционално. Затова свързващото звено между него и съответната политическа партия се оказват не програмите и платформи, а едни или други интуиции, образи и предчувствия за това, дали тази партия е "неговá", или е "чужда". Разбира се, действат и традиционните връзки-партийното членство, личните симпатии или семейната памет. Днес се възобновиха много от по-рано съществувалите партии. В много от случаите тяхното възобновяване се дължи на факта, че са останали живи някогашните им активисти. Но за другите хора тези партии се оказват съвсем неясни. Същевременно силната динамика променя отношението и към по-традиционните политически течения. Тази неопределеност се проявява и в много общи черти, които характеризират политическото поведение на отделните партии. Сходни са програмите, платформите, дори организационните форми на тяхната дейност. В много от случаите дори и самите тези партии, по-точно - техните идеолози, не са способни да дадат ясна представа за собствените си цели и намерения. Традиционното (поне от времето на Великата френска революция) политическо пространство се дели на три сектора - „ляво”, „център” и „дясно”. Тоталитарният "социализъм" превърна тази традиция в механизъм за отстраняване на несъгласните чрез почти напълно произволно залепване на етикетите за „ляво” или "дясно" уклон. Тази практика

като че ли лиши политическите квалификации от този вид от всякакво съдържание. Днес пък при все по-разширяващия се конфликт в политическата сфера старите етикети се оказват абсолютно объркани, когато на консерваторите от БСП им се придава статут на „десни“, а много от политическите съмишленици в СДС се гордеят с епитета "ляв". Това "объркване на понятията" в политическия речник съвсем не е случайно. Тоталитарното единомислие и бетонираното единство фактически изключваха каквато и да било реална политическа диференциация. Разбира се, не става дума за това, че дори при тоталитарните условия съществени различия (преди всичко различия в интересите на различни групировки на власт) не е имало. Но те са се криели в невидимата сфера на апаратните игри и са се конкурирали, без да получават необходимата публична форма, без да бъдат изведени като политически различия.

Междувременно въпросът за политическия език, за способността му да ориентира хората недвусмислено в многообразието от реални политически тенденции и движения не е без значение за сегашната твърде неопределена ситуация. Но за да се прилагат като сигурни термините "ляв", "десен", "център", те би трябвало да са изпълнени със съвременно съдържание. Условие за това обаче е реалното политическо разнообразие. Исторически значението на политическите квалификации не е било неизменно. Определението на една или друга политическа сила като лява или дясна има за цел не нейното статично описание, а извежда отношението ѝ към другите политически сили, тяхната сложна координация в твърде динамичните политически взаимодействия.

Що се отнася до политическата практика в т.нар. демократични общества, там опозицията "ляво-дясно" често пъти отразява не статични отношения между ясно разграничени политически сили, а подвижен баланс между различни тенденции в живота на обществото. Наличието на развита стопанска система, основана върху свободния пазар, поставя демокрацията пред много напълно разбираеми социални проблеми. От една страна, индивидуалната активност не може и не трябва да бъде ограничавана, тъй като това довежда до стагнация и снижава стопанската ефективност на системата като цяло. От друга страна, не всеки е способен да бъде инициативен постоянно, да повишава своята активност, да преминава от една сфера на дейност към друга. Съществуват известни бариери пред реализацията на личната инициатива, част от които не лежат в обществената сфера, а от индивидуален произход. В резултат на различните способности, различни стопански, културни и други условия различните хора могат да постигат различен ефект. Възниква необходимост от една допълнителна, налагана вече от обществото регулация на тази индивидуална активност. За едни това ще ограничи техните възможности, а пък други реално може да спаси от фалит. В съответствие с това, дали конкретно общество е способно да поддържа висока индивидуална активност, без тя да довежда до силни социални различия в него, се уравновесяват различните интереси, а политическата му карта изглежда доста центрирана. В случаи, когато се забелязва стагнация, въртене на стопанската система на "празен ход", в съответното общество започват да преобладават "десните" ориентации - т.е. стремежът към максимално освобождаване на частната инициатива, ограничаване на стабилизиращите мероприятия от страна на държавата, намаляване на социалните програми и отслабване на гаранциите за неуспелите в живота. Обратно - когато частната инициатива довежда до прекалена динамика в стопанския живот, рязко раздалечаване между отделните социални слоеве (когато богатите стават по-богати, а бедните стават по-бедни), в обществото започват да се засилват "левите" политически тенденции. А това значи, че държава става все по-активна спрямо стопанската сфера, налага едни или други ограничаващи частната инициатива данъчни бариери, изобщо активно регулира стопанския живот, а чрез преразпределянето на обществения продукт засилва социалните програми и повишава гаранциите за всички.

'Центърът' винаги се оказва онзи механизъм, който предпазва цялата обществена система от дисбаланс в полза на една тези водещи социални тенденции. Защо е необходимо това и не е ли по-добре да се постигне изцяло регулирано състояние? Оказа се - и реалният опит на тоталитарною "регулиране" го потвърди, че никое общество не е способно да живее нормално, ако в него побеждава една от двете тенденции, в случая - 'лявата'. Същевременно неоконсервативната вълна на Запад през последното десетилетие също вече очертава границите си. Рязко нараства социалното напрежение в "класическата" страна на консерватизма - Англия. Сериозните проблеми не са намалели дори и в САЩ.

Смисълът на ляво-центристко-дясната конфигурация на политическото пространство не е само да поддържа баланса, а и да запазва шанса на всеки за достойно съществуване. Условие за това е наличието на различни, едновременно съществуващи стратегии за социално поведение, за които е важно съседството, а не конфронтацията. И тъкмо това условие като че липсва у нас. Но има ли тогава изобщо някакъв смисъл от приемане на съответния политически речник за описание на нашата ситуация? Разбира се, буквалното пренасяне на съответните политически квалификации при пълна липса на реални условия за това едва ли е целесъобразно. Но не може да бъде игнориран фактът, че сега и нас ни очаква социалната диференциация, която вече поражда, а в бъдеще още повече ще поражда съществени различия в жизнените нагласи, съответно и в интересите на големи социални пластове. По този начин в сегашната ситуация се заражда онази социална основа, върху която политическата сфера ще се организира в близки до наложилите се вече в развитите страни форми. Въпросът е в това, какви политически сили, налични днес у нас, ще се окажат адекватни на тези все по-ясно различаващи се тенденции, към какви партии термините 'ляв', 'център' или 'десен' ще прилягат най-добре.

Традиционно лявата социалистическа ориентация като че ли най-много се изразява от БСП. Но значи ли това, че СДС поради сегашната си симетрична опозиционност към БСП е "десен"? Още веднъж се налага да се напомни, че в много от политическите платформи днес преобладават тъкмо "десните", в най-добрия случай "дясно-центристките" тенденции. И това е напълно естествено - махалото от крайно "лява" позиция сега под въздействието на икономическите, политическите и културните последици от краха на тоталитарния модел на социализма се измества към също така крайна "дясна" позиция. Обаче тази позиция не е цялата "истина". Тук визираме рационалната версия - където отделните тенденции се преценяват във връзка с едни или други абстрактни обобщения на световната практика. Докато у нас поляризацията става все пак не върху едни или други целесъобразни действия, а върху емоционални реакции и спонтанни масови прояви, в които трудно бихме могли да различим отделно осмислено действие или постъпка. За реалната оценка на политическото пространство у нас все още е важен парадоксалният факт, че въпреки наличието на политически страсти и конфликти самата политика има неразвит, ембрионален характер.

Общо казано, за "политика" в България все още липсват необходимите условия. А главно тук все още липсва "хомо политикус" - отделен, самостоятелен индивид, способен да определя своето отношение към другите чрез асоциация с едни или други политически ценности и символи. Политическото действие не е тъждествено на една или друга постъпка спрямо други хора, дори тя да е оправдана с някакви политически лозунги. Тъкмо това оправдаване с съмнително, в повечето случаи е "неискрено" - зад него се крият съвсем други мотиви и реални импулси на живота.

Полярните образи в политическото пространство, тези на БСП и СДС, макар и да имат много "рефлектиращи" една в друга черти, все пак издават и нещо много същностно. Тоталитаризмът у нас не е разчупил традиционните връзки и форми на общуване.

Обратно, той успя да ги включи в една, доста ефективна система (номенклатурата) и по този начин да ги запази. Би могло да се твърди, че у самите тези традиционни форми на всекидневния живот. И тъкмо тази тяхна инерция и стабилност сега се оказват реална основа за по-нататъшното съществуване на квазисоциалистическите, т.е. номенклатурните, форми на социалния живот. Парадоксът е в това, че дори самият СДС съвсем не е свободен от влиянието на тези в действителност квазисоциалистически традиционалистки всекидневни форми на общуване. В руслото на т.нар. демократично движение се вляха различни "потоци" тъкмо поради това, че агентите на тяхното движение бяха обвързани с едни или други "неформални", а в действителност напълно традиционни - ОБЩИННО-КЛАНОВИ връзки и отношения. Същевременно в основата на обновителните процеси в БСП стоят също така нееднозначни тенденции задвижват ги доста различни потенциали. От една страна, тук все още е силно влиянието на традиционно-клановата организация, добре вратнала в системата на номенклатурното управление. От друга, появиха се и чисто индивидуалистични интенции, стремеж към абсолютна свобода. А последното означава и условие за оформяне на действително политическата активност. Целият проблем е обаче в това, че индивидуалистическите течения поради слабата икономическа ефективност на основните производства, поради все още силните икономически фактори и връзки в целия спектър от социални взаимодействия се оказват твърде слаби и се изтласкват в периферията на партийното тяло. С това обаче парадоксите на политическото движение у нас съвсем не се изчерпват.

Докато "социализмът", т.е. "лявото", реално се оказва свързан тъкмо със стабилните кланово-общинни структури, "демократията" и "свободата" - като "десни" ценностни ориентири, се оказват близки на вече "атомизирания" се индивид, т.е. на хората, които вече са скъсали пъпната си връв с клана, с общинната си среда. Такива хора са и по-активни, и по-склонни към кардинална промяна, без да си дават сметка за цената на тази промяна. Парадоксът е в това, че този род хора не са включени само в едно определено течение или движение. И в БСП, и в СДС има такива. Но позициите, а съответно и действията им в двата случая са коренно различни. В БСП този род поведение е свързано с промяна, с отказ от старите догми, а в практически аспект с "бягство от комунизма" в различна форма - от простото изчезване до активното противопоставяне (АСП). В СДС такива хора са социалната база на движението, неговите най-активни поддръжници.

И класовата организация доставя на партиите "консерватори". Тук парадоксът може би е още по-поразяващ. В БСП хората от традиционен тип се оказват включени във всички нива на организацията, а действията им могат да имат както "консервативен" - "левичарски" характер, така и "прогресивен", т.е. "дясно-реформистки". Очевидно политическият речник в случая ни най-малко не прояснява ситуацията. Става дума за това, че в клановата организация хората не са еднакви. Очевидните лидери могат да се различават много от по-пасивните. Въпросът е в конкретната насоченост на това лидерство. Докато едни търсят изход за себе си и за клана в запазване на статуквото и "държат на принципите" (вариант на Нина Андреева в българско изпълнение), то другите съвсем ясно оценяват необходимостта от промяна, от скъсване с овехтелите норми.

Проблемът е противоречието между желаното и реалното е по-малко тъкмо при "левичарите". Но те нямат историческа перспектива. "Реформаторите" си дават сметка за несъвместимостта между клановата базисна структура на социалния ни живот и модерното икономическо и технологическо развитие, но се стремят да използват стабилитета като "мост" в движението "по пътя към Европа". Неадекватното в това настроение е стремежът да се представят сегашните структури като модерни социални

образувания, каквито те не са. Този "романтизъм" обаче не е нещо слабо и нежизнеспособно. Той е нещо като параван за твърде специфичен процес - процеса на паразитиране на традиционните структури и форми върху едни глобални тенденции. Проблемът обаче е в това, че днес това паразитиране става невъзможно. Глобалните тенденции изискват много повече динамика и адаптивност, отколкото са възможни при една традиционна форма.

Този род вътрешни конфликти, характерни за днешната БСП, съвсем не означават, че самата тя като политическа сила няма шанс. Въпросът обаче не е в това, дали вътре в нея ще победи едно или друго течение. Важно е друго. В каква степен стабилността на традиционната кланова основа на социалния живот все още запазва своята възпроизводимост. Дотолкова, доколкото балансът между вътрешните и външните негативни факти остане в полза на тази възпроизводимост, БСП едва ли ще изгуби основната си изборителна маса. Нещо повече - със стабилния си и здрав образ тя ще привлича тъкмо този род общинни групи и кланове. Без дори конкретните индивиди, които ги съставят, да си дават сметка за това. Този процес вече се наблюдава. Свидетелство за това е и поведението на една сравнително по-слаба политическа групировка - БЗНС. БЗНС (оранжево) поради силната си сраснатост преди 10 ноември с клановата номенклатура на БСП има все още силни и жизнени връзки с тази кланова структура и самата тя всъщност е кланова организация. Нещо повече - кланът, традиционната община тъкмо в БЗНС имат най-естествен израз, политическа легитимация. Спецификата не е в това, дали БЗНС подкрепя комунизма, или се дистанцира от него. Тя е в "несоциалистическия" характер на ценностните ориентации на земеделските общини. Те са "леви" дотолкова, доколкото общинната зависимост способства за по-добрите условия на живот, но са "десни" тогава, когато на общината (клана) е по-изгодна относителната самостоятелност на неговите членове. Тук БЗНС се доближава до БСП, но не на "идейна", а на жизнена основа. Дотолкова, доколкото интересите на клана съвпадат с тези на "общинната" организация на социалния живот, съюзът между двете политически образования е силен. Доколкото се разширява индивидуалната самостоятелност, отслабват клановите връзки и съюзът между БКП и БЗНС отслабва. Най-ярко този процес, изглежда, се прояви още през 40-те години около проблема за ОФ-правителство и опозиция и в отделянето, а после елиминирането от политическото (а реално и изобщо от социалното) пространство на БЗНС "Н.Петков". Днешните взаимоотношения между БЗНС (оранжево) и БЗНС "Н.Петков" (зелено) са като че ли на същата основа. Докато в БЗНС "Н.Петков" побеждават индивидуалистски ориентации, той се сближава със СДС. Доколкото в БЗНС (оранжево) влиянията влизат в конфликт и нарушават баланса, той се отдалечава или от БСП, или от СДС. Но едва ли и двата съюза са способни окончателно да се разделят с общинните си корени.

Не по-малко комплицирани са отношенията и в самия СДС. Реалната му социална основа наистина са тъкмо освободилите се или пък - по волята на съдбата - изтръгнати от общинните структури индивиди. Това, от една страна, са предприемачи и представители на т.нар. икономика в сянка, както и на т.нар. свободни професии - юристи, художници, литератори, музиканти и т.н., които са се оказали способни да действат в много по-широка социална сфера, отколкото им е било "предписано" от съдбата... или от биографията. А, от друга - това са истинските аутсайдери, хората, по едни или други причини "изолирани" от общинната среда или пък (поради прекалените си амбиции) неуспели да намерят място в желанието от тях "клан". Съвсем очевидно е, че тъкмо този слой придава на СДС явна "дясна" ориентация. Но в него съществуват и "левичари". Това са хора в една или друга степен успели и преди 10, т.е. успели да се вредят в един или друг перспективен или престижен клан, но претендиращи и за нещо повече. Ето това "ювечё" ги тласка към "демократията". Само че за тях този образ крие нещо коренно

различно от традиционно индивидуалистката интерпретация. Става дума за един парадоксален (за кой ли път) стремеж и нагласа. Тези хора явно усетиха историческата безперспективност на клановия социализъм и решиха да изпреварят неговото естествено отмиране. Но стремежът им е нереализуем, не е възможно демакрацията да вирее върху кланова основа преди тя да се е разложила. Демокрацията винаги е израз на това развитие, но като естествен процес на индивидуализация, т.е. на социално обособяване на индивидуалния живот. Последното всъщност е реалният на смисъл на 'приватизация', за който много се говори както от 'дясно', така и от 'ляво'. Израз на това основно противоречие 'вътре' в движение към демокрация е станала публична 'сюжетика' на много от лидерите на СДС. Те са адепти на свободата, но се държат като 'болшевики', налагат своя стил и оценка на нещата, държат се арогантно и революционно. Към това ги тласка тъкмо скритата им социална база - кланът, общината. Но също така са показателни и 'левичарските' им лозунги, изобщо явните рецидиви на тоталитарния комунизъм.

Очевидно е обаче, че общата динамика на политическото разслояване изцяло се определя от баланса между способността на кланово-общинната структура и понататъшната тенденция на индивидуализацията и свободата на автономни действия в политиката, икономиката и културата.

А сега накъде?

Сега ние можем само да гадаем за изхода на изборите. Все още и голяма консервативната инерция, която 'работи' за БСП. Но реалното ѝ влияние не се ограничава само със симпатизантите на БСП. Мощната вълна за СДС има всъщност стически характер. Хор: че смяната на политичес в полза на подкрепа за СДС има в същност квазикомунистически характер Хората се надяват, че смяната на политическото лидерство в полза на СДС ще им даде онова, което те не са имали или са загубили преди. Иначе те мислят, че пак някой ще се 'трижи' за тях. Тук става дума за традиционния механизъм на смяна на властващия елит. Но в действителност става дума за смяна на .живот Тези, които подкрепят СДС за да получат по този начин позиции във вече съществуващата система на невидимите ангажименти, грешат. А това на свой ред създава предпоставка за 'обрат' - това са консервативни настроения и нагласи. Те няма да могат се реализират (поне в такъв мащаб, в какъвто искат масите). Изобщо популизмът обрича демократичното движение на бързо изчерпване.

Бунтът на архаиката

Сигурно може да се твърди, че с изборите завършва един период от най-новата българска история и започва друг. Всички чакат от изборите нещо твърде важно и най-вече успокояване на страстите, определяне на една по-сигурна перспектива в живота. Очакванията са твърде големи с оглед възможната им реализация по време на изборите. Очертава се една ситуация, когато нито една от политическите сили няма да може да заеме приоритетна позиция във Великото Народно събрание. Възможно е скоро след тези избори да последват други. Разбира се, всички тези съмнения идват от факта, че и досега (края на май) все още не са се определили шансовете на отделните политически блокове. И все пак изборите без съмнение са едно кардинално за съдбата на България историческо събитие.

В много случаи изборите се оценяват от процедурната им страна и по резултат - т.е. по това, дали хората, взели участие в изборите, са могли да упражняват своето право необезпокоени от ничие произволно влияние и намеса, както и по това, кого всъщност

са предпочели повечето от избирателите. За България тези традиционни аспекти също имат значение. Но по-съществено все пак е нещо друго. Не е тайна, че в сегашната ситуация политическите страсти все още не са подплатени от развита публична сфера, от развита политическа култура. Но самият факт, че на 10 и 17 юни практически всеки достигнал 18 години българин ще осъществи своето право на избор, без да бъде предопределен този негов избор "отвън", както това е ставало преди, е показателен. Естествено, индивидуалният избор все пак е предопределен, предопределен е от ценностните нагласи, жизнения опит, от моментните емоции на конкретния човек. Но в т.нар. "тъмна стаичка" избирателят все пак ще остане сам. Тук, в тази "стаичка", той ще избира не абстрактно за него (макар и това да не се изключва, тъй като избирателите могат по различен начин да си представят целта на гласуването си, да представят връзката между него и понататъшния си живот).

Традиционната "резултатна" страна на изборите се третира изключително политически – като равносметка на политическите конфликти и предизборната борба. Но за България тази традиционна иначе политическа равносметка има и друга специфика, при това може би далеч по-съществена. Там, където съществуват солидните традиции на публичния живот, развита политическата култура, поредно гласуване само потвърждава наличните баланси на силите. В България липсват както съответни традиции, така и съответните механизми за легализация на скритите напрежения. Основното културно качество на обществения живот е в неговата двойственост – съществуват и действат успоредно видимите и невидимите структури, връзката между които се осъществява по случаен начин посредством конкретни междуличностни връзки и зависимости.

Сега не можем да преценим какви ще бъдат балансите в политическото пространство след изборите. По-важно е днес (в края на май) да се види друго. Тези реакции веднага (в сравнение с миналото, разбира се) ще въздействат върху невидимата всекидневна реалност на българите. Ето тук ще се получи главният ефект – българинът за първи път от много години насам ще види, че неговото решение (избор) на едни или други политически ребуси засяга не само някакви си там партии, но преди всичко него самия. Този удар не можем да сравним с нищо друго. По същество в тази точка архаичната структура, все още толкова силна, за пръв път ще усети нещо чуждо, несъвместимо с нейните механизми и целеви хоризонт. Как ли ще реагира тъкмо тази за много хора все още невидима и неосъзнаваема екзистенциална "рамка" на техните всекидневни действия?

Естествено, че днес не можем да гадаем. Възможно е тази като че ли съвсем специфична ситуация в България да има твърде локални граници, за да тревожи други нации. Но възможно е и това тъкмо този пробив на модерното в невидимата и плътна архаика, във всекидневния живот на хората в България (а може би не само там, но и в цяла Източна Европа, дори и в СССР) да се окаже толкова странен и неочакван за Европа, за западната цивилизация, че шокът да не се отнася само до самочувствието на българина. В една локална ситуация (каквата са изборите на 10 юни в България) днес се моделират може би глобалните тенденции на една нова, "посткомунистическа" епоха.

Крахът на овехтелите догми на тоталитарния (казармения, сталинистския) комунизъм не засяга нито само идеологическата, нито само икономическата сфера на живота на човечеството. Архаиката, скрита зад примитивната митология на реалния социализъм, съвсем не е нещо изключително условно, не е и второстепенната "опаковка" на икономическия живот – ритуали, неофициални предразсъдъци и т.н. Това е мощна културна система за защита на кланово-общинни структури. Изчерпването на възможността тази система да действа може да освободи огромни енергии, които модерната цивилизация все още няма средства да погълне или рационално да

пренасочи. Изобщо изграденото върху целерационалното действие западно демократично общество тъкмо сега може би се сблъсква със съвсем неочаквани за себе си глобални културни ефекти, които по своята сила няма да са по-незначителни от екологичните

*Студията е написана въз основа на анализ на политическата ситуация в страната непосредствено преди изборите във Велико Народно Събрание през юни 1990